

Олена Фідкевич,
кандидат філологічних наук,
провідний науковий співробітник
відділу навчання мов національних меншин
та зарубіжної літератури
Інституту педагогіки НАПН України,
e-mail: elena.fid@ukr.net

**УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ КОСТЮМ
ЯК ЗАСІБ СИМВОЛІЗАЦІЇ В ХУДОЖНІЙ СИСТЕМІ
«ВЕЧОРІВ НА ХУТОРІ ПОБЛИЗУ ДИКАНЬКИ» М. В. ГОГОЛЯ**

Ключові слова: М. Гоголь, національний костюм, «Вечори на хуторі поблизу Диканьки», художня система.

«Вечори на хуторі поблизу Диканьки» – збірка повістей, поява якої в 1831–1832 рр. зробила М. Гоголя популярним письменником.

Костюм є важливим структурним елементом художньої системи Гоголя, зокрема у «Вечорах на хуторі поблизу Диканьки» деталі національного українського строю мають високу інтенсивність використання та важливу функціональну значущість. Гоголь навіть супроводжує текст збірника словничком, у якому із 131 слова 32 є найменуваннями предметів та деталей костюма, тканин, крою.

До визначення функцій костюма у творах М. Гоголя зверталось багато дослідників. Це передусім відомі українські літературознавці Ю. Барабаш, В. Звиняцьковський, Є. Сверстюк, Н. Крутікова, Є. Маланюк, П. Михед, В. Чемерис, В. Яворівський та інші. У російській гоголіані це питання розглядалось в роботах О. Белого, В. Віноградова, Г. Гуковського, Ю. Манна, В. Набокова, О. Чудакова та інших.

Приналежність Гоголя до української чи російської літератури є наразі предметом гострої дискусії. П. Михед зазначає: «Чи не найскладнішим є питання українськості Гоголя. У наш час стало майже звичним дорікати письменнику за його невиразну позицію щодо національного буття. Тема ця далеко не нова, але сьогодні на неї запит. Проте до уваги майже не береться той факт, що жив письменник у добу, коли національна свідомість лише зароджувалась ... від того, хто перший чи голосніше сказав: «Це моє!», справа не вирішується. Гоголь все ж не «Криворіжсталь», його приватизувати неможливо» [3, с. 9]. Тієї ж думки дотримується і Євген Сверстюк: «Але Гоголь не підлягає приватизації. Нема ніяких розумних підстав ловити того птаха, обскубувати йому крила і прив'язувати до свого двору» [4].

Утім Є. Сверстюк зауважує, що національний інстинкт у митця був дуже сильний, найповніше він виявився в повісті «Тарас Бульба», а сам факт написання творів російською мовою в першій половині ХХ ст. і пізніше не

був визначальним для національної самоідентифікації [4]. П. Михед акцентує твердження, що «генеративна парадигма Гоголевих творів уформована на українських ментальних уявленнях, утілених у когнітивних моделях російської мови» [3, с. 7].

Отже, вважаємо, що творчість Гоголя потрібно розглядати в контексті епохи, до якої він належав. Письменник добре знав побут українського селянства, його вдачу, традиції та обряди. Українська тема колоритно представлена в його першій збірці, зокрема завдяки використанню описів українського національного строю.

У листах до матері він просить надати точний опис національного костюма: «В следующем письме я ожидаю от вас описания полного наряда сельского дьячка, от верхнего платья до самых сапогов, с поименованием, как это все называлось у самых закоренелых, самых древних, самых наименее переменявшихся малороссиян; равным образом названия платья, носимого нашими крестьянскими девками, до последней ленты, также нынешними замужними и мужиками» [1, с. 141].

Безумовно, така увага до національного костюма пояснюється особливостями романтичного жанру повістей, творчим завданням представлення екзотичного для петербурзького читача українського світу, розкриття характерних проявів української народної душі.

Утім задум автора далекий від намагання презентувати етнографічно точний національний український костюм у всіх його подробицях. Гоголь використовує лише одну-дві деталі – і одразу вимальовується цілісний образ, адже для типізації відбираються етнографічно точні деталі із високим ступенем узагальнення рівня символу: намисто з коралів, вінок, стрічки; сорочка, гаптована красним шовком, шапка із смушок, свитка. Гоголь у повістях презентує читачеві типових романтичних героїв: молоді українка і українець, батько, мачуха, козак, чорт, чаклун тощо. Усі ці персонажі мають узагальнені риси.

Так, дівчата в повістях практично не відрізняються одна від одної. Наприклад: «...на возу сидела хорошенькая дочка с круглым личиком, с черными бровями, ровными дугами поднявшимися над светлыми карими глазами, с беспечно улыбавшимися розовыми губками, с повязанными на голове красными и синими лентами, которые, вместе с длинными косами и пучком полевых цветов, богатою короною покоились на её очаровательной головке» («Сорочинський ярмарок») [2, с. 112 – надалі нумерація сторінок надається по цьому виданню]; «Да, парубки, вам ли чета я? вы поглядите на меня, – продолжала хорошенькая кокетка, – как я плавно выступаю; у меня сорочка шита красным шелком. А какие ленты на голове! Вам век не увидать богаче галуна! Все это закупил мне отец мой для того, чтобы на мне женился самый лучший молодец на свете!» («Ніч перед Різдом») [с. 207].

Звичай прикрашати голову стрічками і квітами (квітчатися) та використовувати велику кількість нагрудних прикрас був дуже поширений серед українських дівчат. Стрічки і прикраси найчастіше згадуються Гоголем

як головна ознака українського дівочого костюма: «Дивчата, у которых на головах намотана была целая лавка лент, а на шее монист, крестов и дукатов, старались пробратися еще ближе к иконостасу» («Ніч перед Різдвом») [с. 241]. Навіть русалки змальовані письменником у білих сорочках із прикрасами: «...девушки, в белых, как луг, убранный ландышами, рубашках; золотые ожерелья, монисты, дукаты блистали на их шеях» («Травнева ніч або утоплена» [с. 141]).

Сіра або брудна сорочка для українців – це ознака бідності, убогості, горя: «Сорочка на ньому, як земля» – каже українське прислів'я. Біла, чиста сорочка вважається необхідним предметом недільного одягу. Це стосується і прикрас, які одягали в неділю або на свята. Убогий одяг Гоголь використовує в описах персонажів, щоб підкреслити різницю в соціальному становищі, як наприклад, одяг бідного Петра і вбрання багатой Пидорки. На відміну від дірявої сірої свитки парубка, на Пидорці – червоні чоботи, дорогі стрічки і «шитий золотом кунтуш» («Ніч напередодні Івана Купала») [с. 141].

Зазначимо, що Гоголь найчастіше зображає недільний або святковий одяг. Це важливо для усвідомлення творчого задуму письменника – представлення України як романтично прекрасної землі.

Із гаптованого одягу в Гоголя найчастіше згадується дівоча сорочка, вишита червоними шовковими нитками, що також не є регіональною ознакою, червоний колір вишивки в гоголівських текстах передусім – символ свята, краси, молодості.

Образи дорослих жінок у повістях більш різноманітні, ніж дівочі: від ідеалу жінки та дружини красуні Катерини до Солохи і Хіврі, персонажів із демонічними ознаками. Ця відмінність підкреслюється і особливостями їхнього вбрання. Катерина: «Дивилися гости белому лицу пани Катерины, черным, как немецкий бархат, бровям, нарядной сукне из голубого полутабенку, сапогам с серебряными подковами» («Страшна помста») [с. 244]. «А пойдет ли, бывало, Солоха в праздник в церковь, надевши яркую плахту с китайчатою запаскою, а сверх ее синною юбку, на которой сзади нашиты были золотые усы, и станет прямо близ правого крылоса, то дьяк уже, верно, закашливался и прищуривал невольню в ту сторону глаза; голова гладил усы, заматывал за ухо оселедец и говорил стоявшему близ его соседу: «Эх, добрая баба! Чорт-баба!» («Ніч перед Різдвом») [с. 211]; «Неугомонная супруга... Но мы и позабыли, что и она тут же сидела на высоте воза в нарядной шерстяной зеленой кофте, по которой, будто по горностаевому меху, нашиты были хвостики красного только цвета, в богатой плахте, пестревшей как шахматная доска, и в ситцевом цветном очипке, придававшем какою-то особенную важность ее красному, полному лицу, по которому проскальзывало что-то столь неприятное, столь дикое, что каждый тотчас спешил перенести встревоженный взгляд свой на веселенькое личико дочки» («Сорочинський ярмарок») [с. 112].

Предмети чоловічого костюма, які зустрічаємо в повістях Гоголя, – це передовсім: свитка, шапка, шаровари, пояс, люлька, які самі по собі мають

символічний зміст як елементи гендерної ознаки, богатирства, приналежності до козацького війська.

Найголовнішим предметом чоловічого одягу в повістях Гоголя є шапка. Це уявлення також має народні коріння. У стародавні часи в Україні існувало вірування, що ходити під відкритим небом з непокритою головою гріх для чесного чоловіка. У народі виробилися прислів'я: «Без шапки мов злодій ходить», «Жупан, як жупан, аби шапка добра».

Шапка в повістях Гоголя також є знаком мужності, певного статусу чоловіка, зокрема ознакою заможності, особливо шапка із решетилівських смушок. Якщо герой губить шапку, він втрачає цей статус, гідність: «Только хватился за шапку – и шапки нет. Всплеснул руками покойный дед, как вспомнил, что вчера еще поменялись они на время с запорожцем. Кому больше утащить, как не нечистому. Вот тебе и гетьманский гонец! Вот тебе и привез грамоту к царице!» («Запропаца грамота») [с. 185].

Символіка предметів національного строю підкреслюється їхньою яскравою кольоровою гамою, коштовністю матеріалів, з яких вони виготовлені («біла свитка», «пояс усіх кольорів», «срібний пояс», «смушева шапка», «золоті галуни» тощо).

Вбрання козака, найбільш мальовниче серед чоловічих костюмів у повістях Гоголя, – це символ мужності, молодечтва, завзятості: «Не успел пройти двадцати шагов – навстречу запорожец. Гуляка, и по лицу видно! Красные, как жар, шаровары, синий жупан, яркий цветной пояс, при боку сабля и люлька с медною цепочкою по самые пяты – запорожец, да и только!» («Запропаца грамота» [с. 182]; «Но виден в толпе красный верх козацкой шапки пана Данила; мечется в глаза золотой пояс на синем жупане; вихрем вьется грива вороного коня. Как птица, мелькает он там и там; покрикивает и машет дамасской саблей, и рубит с правого и левого плеча. Руби, козак! гуляй, козак! тешь молодецкое сердце; но не заглядывайся на золотые сбруи и жупаны: топчи под ноги золото и камень!» («Страшна помста») [с. 267]. Зазначимо, що саме в запорізький жупан перевдягається Вакула. Гоголь тим самим підкреслює його сміливість, красу його душі.

Цікавим напрямом дослідження є також дослідження костюмів представників потойбічних сил. Предмети їхнього одягу мають якусь незвичну особливість, наприклад, червоний колір свитки чорта, жупана чаклуна; «чудная шапка» колдуна, занадто яскраве та строкате вбрання Солохи. Узагалі милування своїм вбранням, занадто велика увага до нього – це мотив, який пов'язаний у Гоголя із демонічними силами, так чорта в повісті «Ніч перед Різдом» письменник називає «хвостатым франтом» [с. 215], а Хіврю із «Сорочинського ярмарку» – «дородною щеголихою» [с. 112].

Отже, яскраві народні костюми в повістях збірки «Вечори на хуторі поблизу Диканьки» є засобом створення їхньої загальної мажорної тональності, протиставлення святкової, сповненої поезії та високого сенсу української старовини буденній і безбарвній петербурзькій дійсності, у якій

опинився письменник: «Эх, старина, старина! Что за радость, что за разгулье падет на сердце, когда услышишь про то, что давно-давно и года ему и месяца нет, деялось на свете!» («Запропаша грамота») [с. 181].

Завдання індивідуалізації не є головним у повістях цього циклу. Гоголь представляє переважно романтичну картину українського життя, а національний український костюм у художній системі письменника стає ключовим засобом символізації певних типів персонажів, знаком їхньої узагальненої сутності.

Література

1. Гоголь Н. В. Письмо Гоголь М. И., 30 апреля 1829 г. С.-Петербург. *Полное собрание сочинений*: [В 14 т.] / АН СССР. Ин-т рус. лит. (Пушкин. Дом). [М.; Л.]: Изд-во АН СССР, [1937–1952]. Том 11. С. 141.

2. Гоголь Н. В. Полное собрание сочинений: [В 14 т.] / АН СССР. Ин-т рус. лит. (Пушкин. Дом). [М.; Л.]: Изд-во АН СССР, [1937–1952]. Том 1. 556 с.

3. Михед П. В. Проблеми українського гоголезнавства: попередні підсумки й найближчі перспективи. *Література та культура Полісся. Вип. 45: Проблеми вивчення творчості Миколи Гоголя: підсумки та перспективи* / Відп. ред. і упорядник Г. В. Самойленко. Ніжин : Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2008. 187 с.

4. Сверстюк Є. Різдяний гість Гоголь. *Кримська світлиця: Всеукраїнська громадсько-політична та літературна газета*. № 2 за 06.01.2005. URL: <http://svitlytsia.crimea.ua/?section=article&artID=2798> (дата звернення: 17.05.2021).

Тетяна Хорошковська-Носач,
науковий співробітник
відділу навчання мов національних меншин
та зарубіжної літератури
Інституту педагогіки НАПН України,
e-mail: khoroshkovska@ukr.net

ВИШИВАНКА ЯК СИМВОЛ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Ключові слова: вишиванка, національна ідентичність, український народ, символ.

Залучення сучасної молоді до збереження й шанування історії, культури, національних цінностей і традицій українського народу, формування активної громадянської позиції є головними пріоритетами Концепції Державної цільової соціальної програми національно-